

ДАВНЬОРУСЬКА ЗАБУДОВА ВИПОВЗІВСЬКОГО ГОРОДИЩА

Публікуються новітні результати робіт на городищі Виповзівського археологічного комплексу.

К л ю ч о в і с л о в а: Виповзів, городище, житла, Х ст.

Виповзівський археологічний комплекс, що складається з Виповзівського городища, його посаду та подолу, розташований між селами Виповзів і Лутава Козелецького р-ну Чернігівської обл., за 800 м від південної околиці с. Лутава, на північно-східній околиці с. Виповзів. Комплекс займає вузький мис, що на 600 м врізається в заплаву р. Десна у східному напрямку і омивається з південного боку р. Кримка (права притока р. Десни). На стрілці мису знаходиться невелике городище, розмірами 95 × 75 м. Із заходу до городища прилягає відкритий посад, площею 300—450 × 75—100 м. Південна половина мису вкрита сосновим лісом, а посередині пролягає дорога, що веде з села і за 50 м від городища спускається по південному схилу тераси до р. Кримка.

Біля підніжжя городища та посаду з північного боку знаходиться відкритий поділ, що займає підвищення, витягнуте вздовж мису із заходу на схід.

Городище округлої форми розташоване на самому кінці мису, що на 3,0—4,0 м підвищується над терасою. Воно вражає своїми мініатюрними розмірами — 75 × 95 м по зовнішньому зрізу валів і всього 30 × 40 м — власне майданчик. Рештки валів, що колись оточували городище по всьому периметру, практично повністю розвіяні (мис має алювіальне походження і цілком складається із сипучого річкового піску) і лише деінде швидше вгадуються, ніж фіксуються. З напільного боку проходив рів, що нині практично завіяний все тим же піском і ледь простежується вздовж схилу.

Археологічні дослідження городища проводилися не раз: 1889 р. В.Л. Беренштамом (Беренштам 1889), 1912 р. В.А. Шугаєвським, Ф.Ф. Садовським та Є.О. Корноуховим (Отчет о деятельности... 1913, с. 9—10; Ясновська 2007, с. 32), 1924—1925 рр. А.Г. Розановим (Науковий

архів, Спр. 8, Арк. 1—1 зв.; Коваленко, Ткаченко 1991, с. 347). У 1946—1948 р. пам'ятку обстежували І.І. Ляпушкін та О.О. Попко, С.М. Одинцова, О.Г. Шапошнікова (Ляпушкін 1961, с. 15). 1971 р. Виповзівське городище зацікавило М.П. Кучеру та О.В. Сухобокова (Кучера, Сухобоков 1971/17а, с. 59). У 1983 р. незначні дослідження на городищі були проведені В.П. Коваленком (Коваленко 1985, с. 287). 1989—1990 рр. експедицією А.Л. Козакова була здійснена спроба розрізу напільного валу (Козаков 1997, с. 103).

Нові дослідження Виповзівського археологічного комплексу розпочалися з 2009 р. експедицією Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка та Інституту археології НАН України під керівництвом В.М. Скорохода та О.П. Моці (Скороход 2010, с. 378—379). З 2009 по 2016 рр. на пам'ятці розкопано 557 м².

Роботами експедиції з 2010 по 2013 р. досліджено оборонні споруди городища та забудову майданчика, що висвітлені у попередній праці (Скороход, Моця, Ситий 2013, с. 185—186).

За наслідками робіт 2010—2013 р. вдалося виокремити два етапи зведення укріплень Виповзівського городища. На першому етапі оборонні споруди були представлені ровом, городнею та частоколом. На другому етапі існували рів, городня та внутрішня кліть (Моця, Ситий, Скороход 2014, с. 28).

Унікальність оборонних конструкцій Виповзівського городища полягає у тому, що перші укріплення були споруджені на схилі природної дюни, розташованої у східній частині мису. Мешканці городища споруджували укріплення на похилому західному схилі мису, що піднімався на 4,0 м над поверхнею посаду. Таке вдале використання рель'єфу не потребувало великої кількості ґрунту для будівництва валу, чим і можна пояснити незначні розміри напільного рову. Для запобігання можливого сповзання конструкцій по схилу, його поверх-

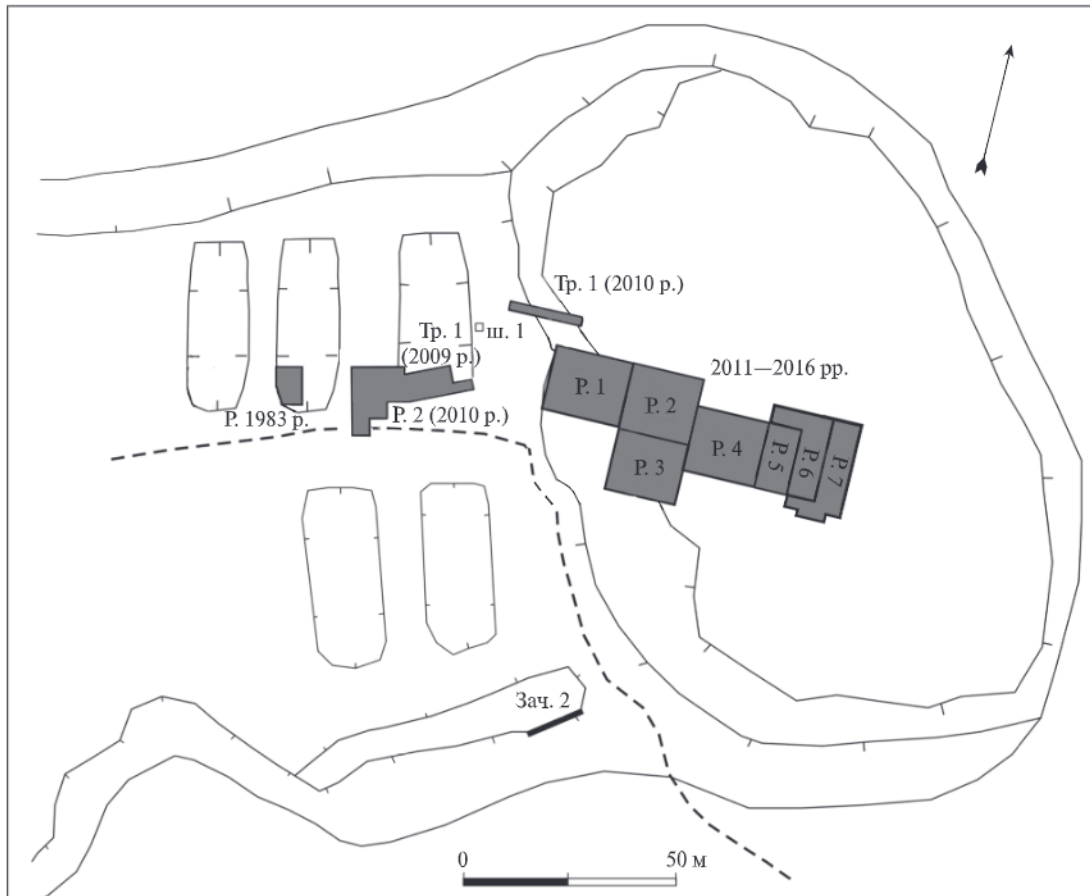

Рис. 1. Загальний план розкопів на городищі

ня була укріплена болотним глеєм та залізною рудою, а зовнішню дерев'яну конструкцію (косий острог) зробили під нахилом у бік майданчика городища.

Забудова майданчика досліджена розкопками 2012 та 2013 рр., тут виявлено залишки двох жител, господарські та ремісничі споруди, які можна розділити на три горизонти. До ранньої забудови початку X ст. належить житло кінця IX — початку X ст., що загинуло в наслідок пожежі, сліди якої добре фіксувалися у стратиграфічному розрізі, глеєва підлога була устелена попелом та обгорілими фрагментами посуду. Після пожежі котлован поступово замулювався і використовувався під смітник у наступному будівельному періоді.

До другого будівельного періоду належить частково досліджене житло та окремі господарські споруди, що теж гинуть у пожежі середини X ст., яка яскраво фіксується і на території всієї пам'ятки.

Після пожежі майданчик городища був облаштований під ремісничу зону для видобутку та переплавки заліза. Він простежується досить потужним шаром металургійних шлаків (від 0,2

до 0,4 м) та двома передгорновими ямами із залишками конструкцій від зруйнованих горнів, що стратиграфічно перекривають усі попередні горизонти. Не виключено, що після загибелі пам'ятки близько середини — на початку другої половини X ст. на городищі продовжував функціонувати виробничий майданчик з видобутку заліза з невеликою кількістю поселенців (Скороход, Моця, Ситий 2013а, с. 393; Моця, Ситий, Скороход 2014, с. 29).

Археологічні роботи 2014—2016 рр. проводилися на майданчику городища, де було досліджено п'ять жител та низку господарських споруд X ст. Житла (споруди 7—11) розміщувалися компактно і перекривали одне одного, що вказує на їх різночасовість і дозволяє розділити їх на окремі будівельні горизонти. За матеріалами попередніх робіт, за допомогою стратиграфічних спостережень, на городищі вдалося виділити три періоди забудови майданчика у межах X ст.

Аналіз забудови Виповзівського городища слід розпочати з жител. Споруда 7 була досліджена у розкопі 4 (2013 р.) та розкопі 5 (2014 р.). Котлован житла мав розміри 3,50 × 3,75 м, був

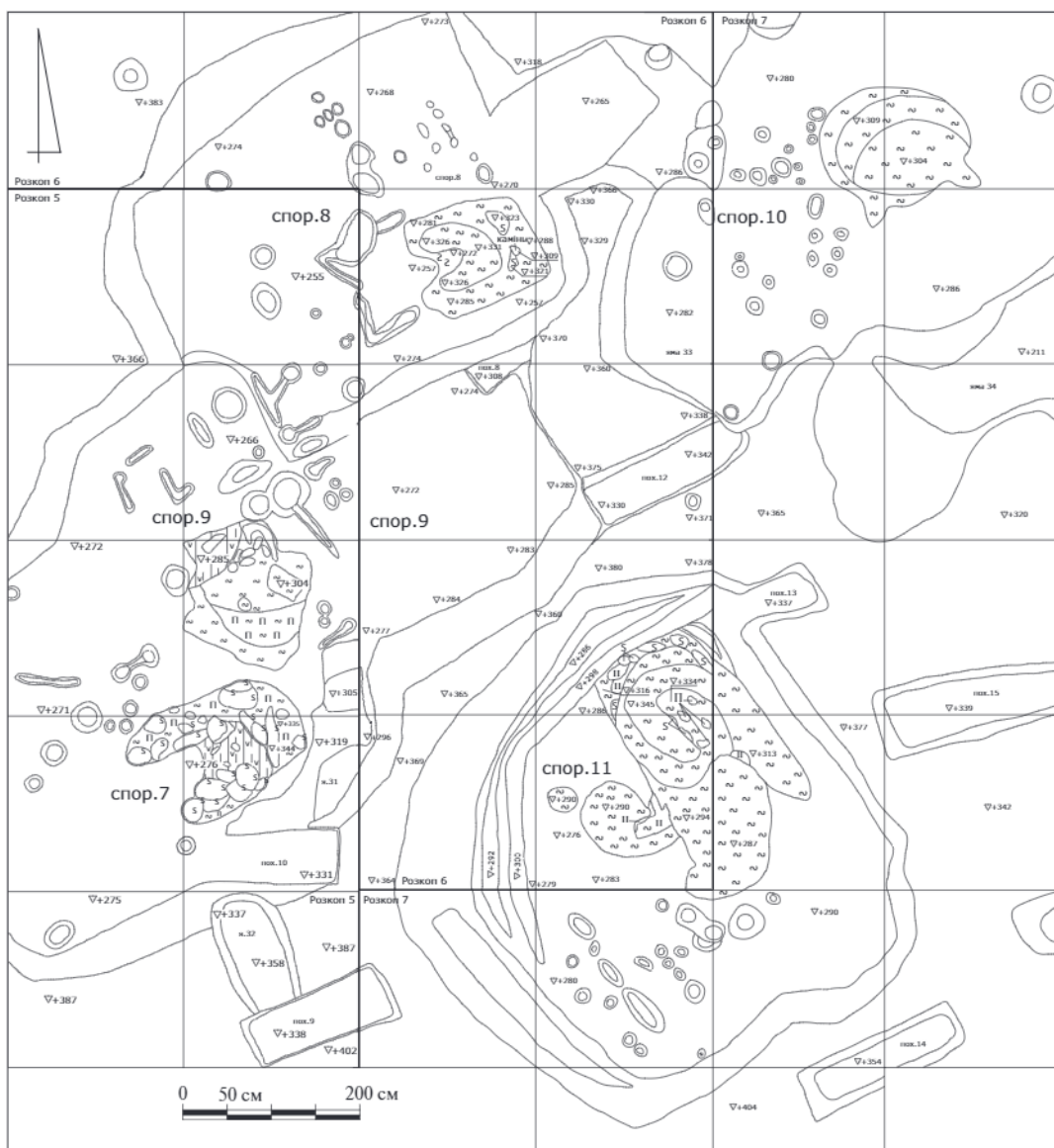

Рис. 2. Зведений план по матеріку розкопів 2014—2016 рр.

орієнтований кутами за сторонами світу. Стратиграфія заповнення споруди 7 вказує на два періоди використання її котловану. На першому етапі — це було житло заглиблене в материк на 1,1 м, у східному куті котловану досліджено рештки глинобитної печі, що була сформована із сірого болотяного глею. Піч погано збереглася, оскільки була пошкоджена завалом масивних конкрецій болотяної руди (лімоніту), складеною у котловані у другій половині Х ст. (Скороход, Моця, Ситий 2013, с. 185—186; Скороход та ін. 2013, с. 24—26; 2014, с. 12—15).

Піч була повернута устям на південний захід, паралельно південно-східній стінці котловану. Її розміри становили 1,70 × 1,85 м. Навколо печі розчищені кілька стовпових ямок від короба, діаметром до 0,25 м та глибиною

до 0,28 м. Стінки склепіння були сформовані з болотяного глею, мали ширину 0,20—0,45 м, збереглися на висоту до 0,15 м вище рівня дна котловану. Під піччю була влаштована невелика (діаметр 0,65 м) та неглибока (0,10 м) яма, що перед зведенням печі була випалена: зберігся горілий шар товщиною до 0,03—0,05 м. Поверх останнього лежав шар пропеченого глею з пічиною, товщиною до 0,08 м, в свою чергу, перекритий черенем у вигляді пропеченого глею. Діаметр череня до 0,70 м, товщина до 0,07 м. Навколо череня та під стінками на рівні дна котловану фіксувалися невеликі (діаметр 0,03—0,05 м) ямки від каркасу печі, глибиною до 0,07 м. Вдалося простежити 13 ямок, що утворюють півколо діаметром не менше 0,6 м.

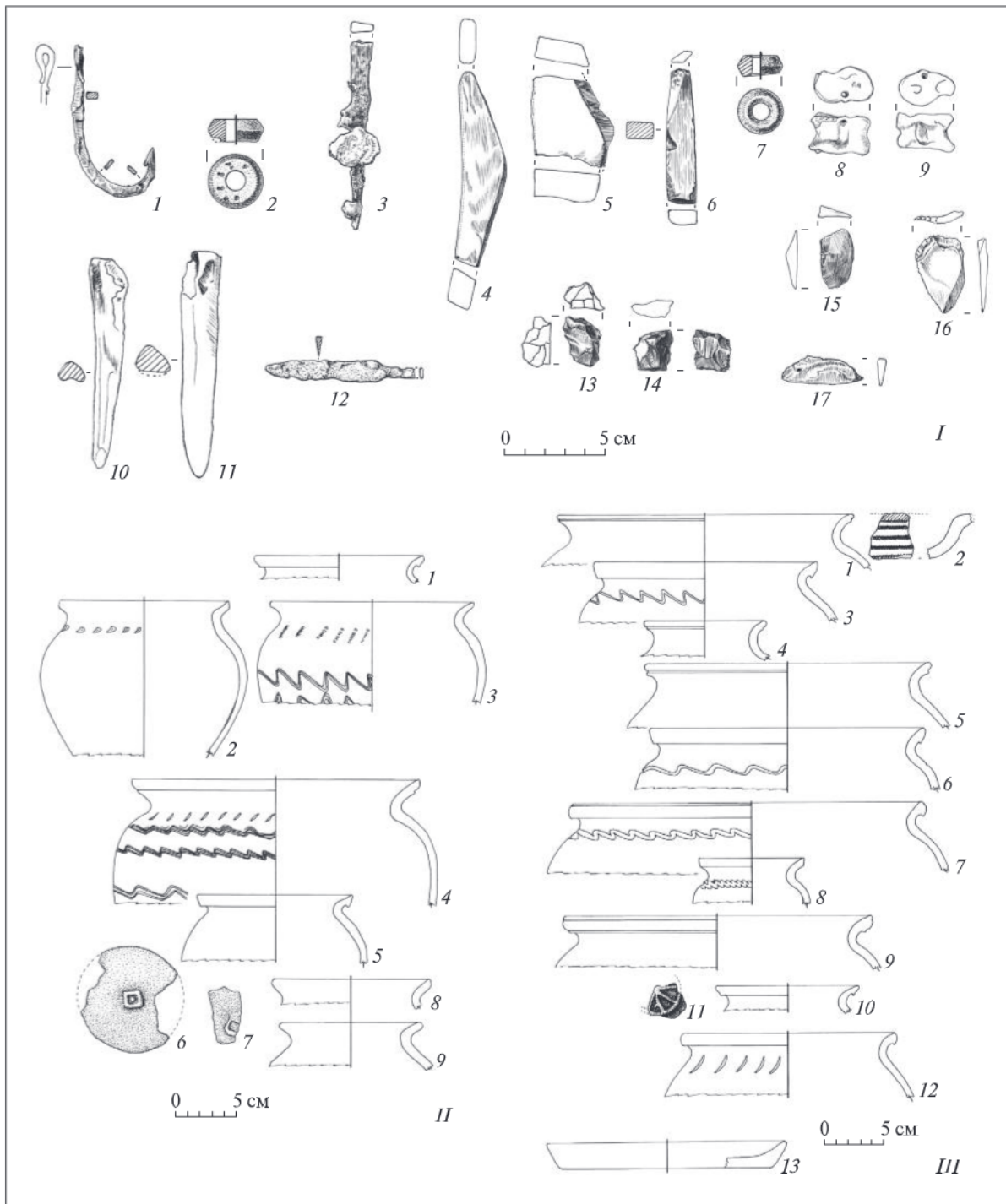

Рис. 3. Знахідки та кераміка зі споруди 7: I — знахідки: 1—3 — знахідки із ранньої споруди 7 (житла); 4—17 — знахідки із пізньої споруди 7 (господарська будівля) (1, 3, 12 — залізо; 2, 7 — пірофіліт; 4—6 — камінь; 8—11 — кістка; 13—17 — кремій); II — кераміка із ранньої споруди 7 (житла); III — кераміка із пізньої споруди 7 (господарської будівлі)

По дну котловану зафіксовано шар вугликів та лінзу попелу, що вказує на пожежу, яка знищила будівлю.

У нижньому шарі заповнення споруди 7 виявлена незначна кількість артефактів: залізний рибальський гачок, пірофілітове пряслице, залізний стрижень. Кераміка з нижньої частини котловану датується першою половиною X ст.

З часом у напівзаплилому котловані споруди була збудована нова споруда, де зберігалися запаси болотної руди для горнів, що функціонували на городищі у другій половині X ст. На другому етапі замулений котлован був підчищений до глибини 0,6—0,8 м від рівня материка, що і спричинило руйнацію печі раннього житла. Із заповнення споруди походять знахідки: два оселки з пісковіку, оселок із сірого слан-

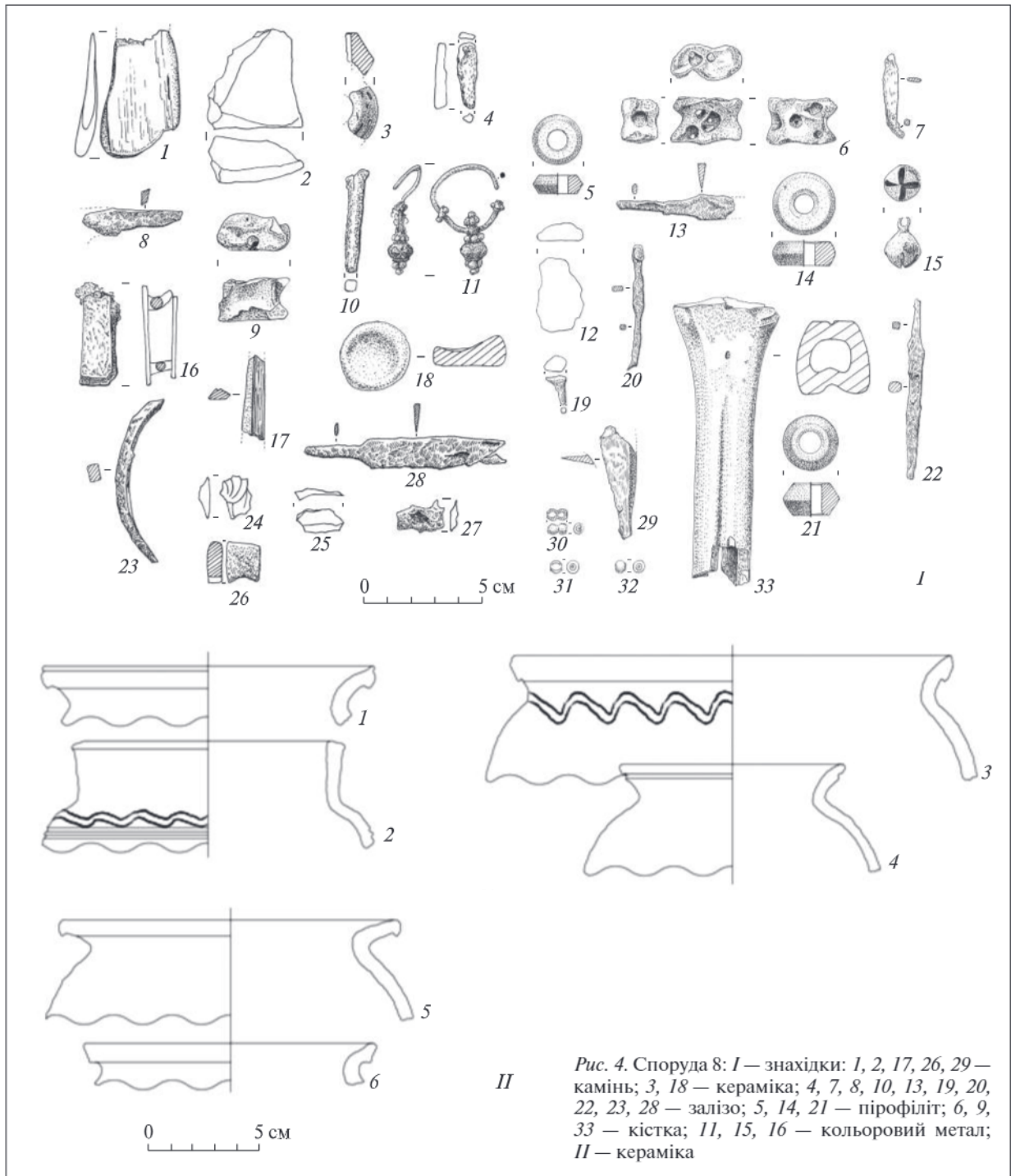

Рис. 4. Споруда 8: I — знахідки: 1, 2, 17, 26, 29 — камінь; 3, 18 — кераміка; 4, 7, 8, 10, 13, 19, 20, 22, 23, 28 — залізо; 5, 14, 21 — пірофіліт; 6, 9, 33 — кістка; 11, 15, 16 — кольоровий метал; II — кераміка

цю, пірофілітове пряслице, три кістяні бабки для гри, дві кістяні проколки, залізний ніж, залізне долото, скоба, п'ять уламків кременю та залізні предмети невизначеного характеру. У заповненні споруди вздовж північно-східної та південно-східної стінок котловану на глибині 0,6–0,8 м були виявлені запаси болотної руди загальною вагою 200 кг.

Керамічний матеріал з верхньої частини котловану споруди 7 датується початком — другою половиною X ст.

Таким чином, в котловані споруди 7 досліджено дві будівлі: на першому етапі — до середини X ст. — існувало житло, що загинуло в пожежі; на другому етапі у напівзамитому котловані було викопано господарську споруду для зберігання болотної руди. Зазначимо, що у другій половині X ст. територія городища використовувалася як виробничий залізобудівний майданчик (Скороход, Моця, Ситий 2013, с. 185–186; Скороход та ін. 2013, с. 24–26; 2014, с. 12–15).

Наступне житло (споруда 8) досліджене в розкопі 5 (2014 р.) та розкопі 6 (2015 р.). Котлован був орієнтований кутами за сторонами світу, мав підквадратну форму, розміри 4,60 × 4,86 м на рівні фіксації плями і зменшувався до низу до 3,6 × 4,2 м.

У східному куті житла знаходилася глеєва піч розмірами 1,2 × 1,3 м, висотою 0,7 м, повернута устям вздовж південно-східної стінки. Піч мала черинь овалоподібної форми, розмірами 0,60 × 0,75 м та товщиною до 0,03 м. З трьох боків черинь переходив у стінки та склепіння печі. Стінки печі зведені з сірого глею та пропечені з внутрішнього боку на товщину 1,0—3,0 см. Під задньою стінкою череня, у місці його переходу у стінку, виявлено два вмуровані камені. Склепіння печі над черенем містило отвір розмірами 0,43 × 0,40 м (імовірно за все, ділянка склепіння печі впала донизу).

Згідно розрізам, піч була перебудована зі збереженням частини більш ранньої печі (знаходилася у південній та східній її частинах). Від нижньої печі частково зберігся черинь та фрагмент склепіння на висоту до 0,15 м, а також стінки із сірого глею, що оточували пропечені ділянки на товщину до 0,3 м.

З печі походять нечисленні уламки горщиків Х ст. та один фрагмент стінки ліпної посудини.

Сліди двох печей свідчать про два етапи функціонування споруди 8. Вірогідно, на другому етапі споруда мала вхід з північно-східного боку. Ширина коридору, що похило спускався до котловану, становила 1,8 м, довжина — 1,9 м, з наближенням до стінки споруди глибина збільшувалася з 0,4 м (від рівня материка) до 0,9 м. Коридор розташовувався приблизно посередині довжини північно-східної стінки споруди.

З верхньої частини заповнення котловану походять: фрагмент шиферного оселка, два фрагменти оселка зі сланцю, два оброблені кремені, два фрагменти керамічних пряслиць, амфорна пробка, залізний ніж, фрагмент залізної пластини із заклепками, фрагмент залізного стрижня, три кістяні астрагали, скроневе кільце «волинського» типу з білого металу (Новикова 1990, с. 107—116; Рябцева, Тольков 2010, с. 285—300). Керамічний набір представлений фрагментами посудин Х ст. та уламками ліпного посуду ранішого часу.

У нижній частині котловану споруди 8 знайдені: кременевий відщеп, фрагмент оселка зі сланцю, три пірофілітові пряслиця, кістяний астрагал із просвердленим отвором, оброблена кістка, залізний фрагмент ножа, бронзовий

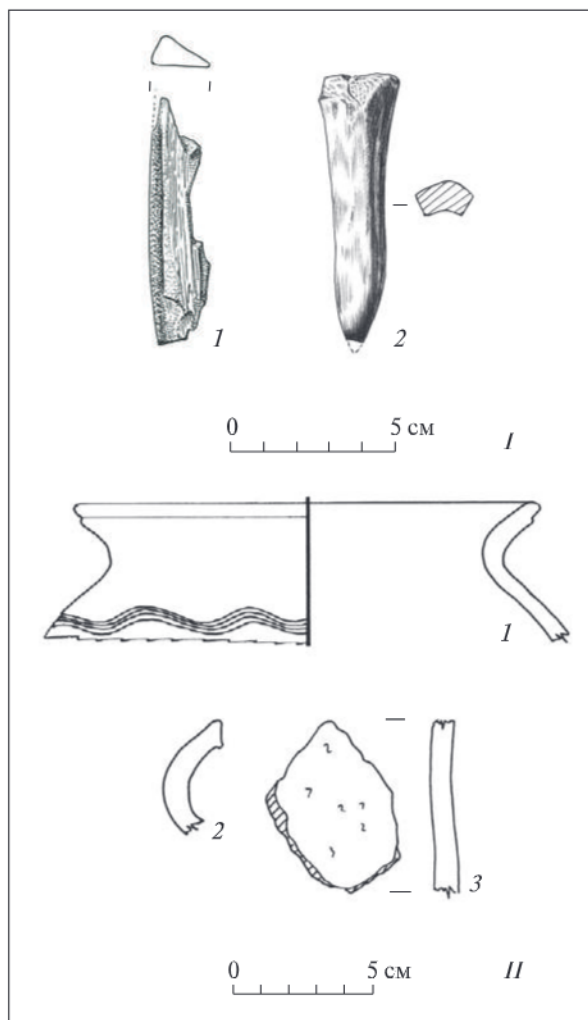

Рис. 5. Знахідки та кераміка зі споруди 9. I — знахідки: 1 — камінь; 2 — кістка; II — кераміка

бубонець з хрестоподібним прорізом, уламок прикраси з мідного сплаву, три скляні намистини, а також фрагменти кружальних посудин середини Х ст. (Скороход та ін. 2014, с. 15—17; 2015, с. 13—16).

Таким чином, житло (споруда 8) функціонувало всередині Х ст. та у другій половині — наприкінці Х ст.

Житло (споруда 9) досліджено у розкопі 5 (2014 р.) та розкопі 6 (2015 р.). Його північна частина прорізана котлованом споруди 8, а західна — котлованом споруди 7.

Заповнення споруди 9 фіксується у стратиграфії східної стінки розкопу у вигляді численних шарів, перекритих культурним шаром, що просів до верхньої частини котловану.

Глибина котловану споруди 9 становить 1,30—1,45 м від верхньої межі давнього культурного шару.

Як вже зазначалося, котлован з двох боків прорізаний пізнішими об'єктами. Житло

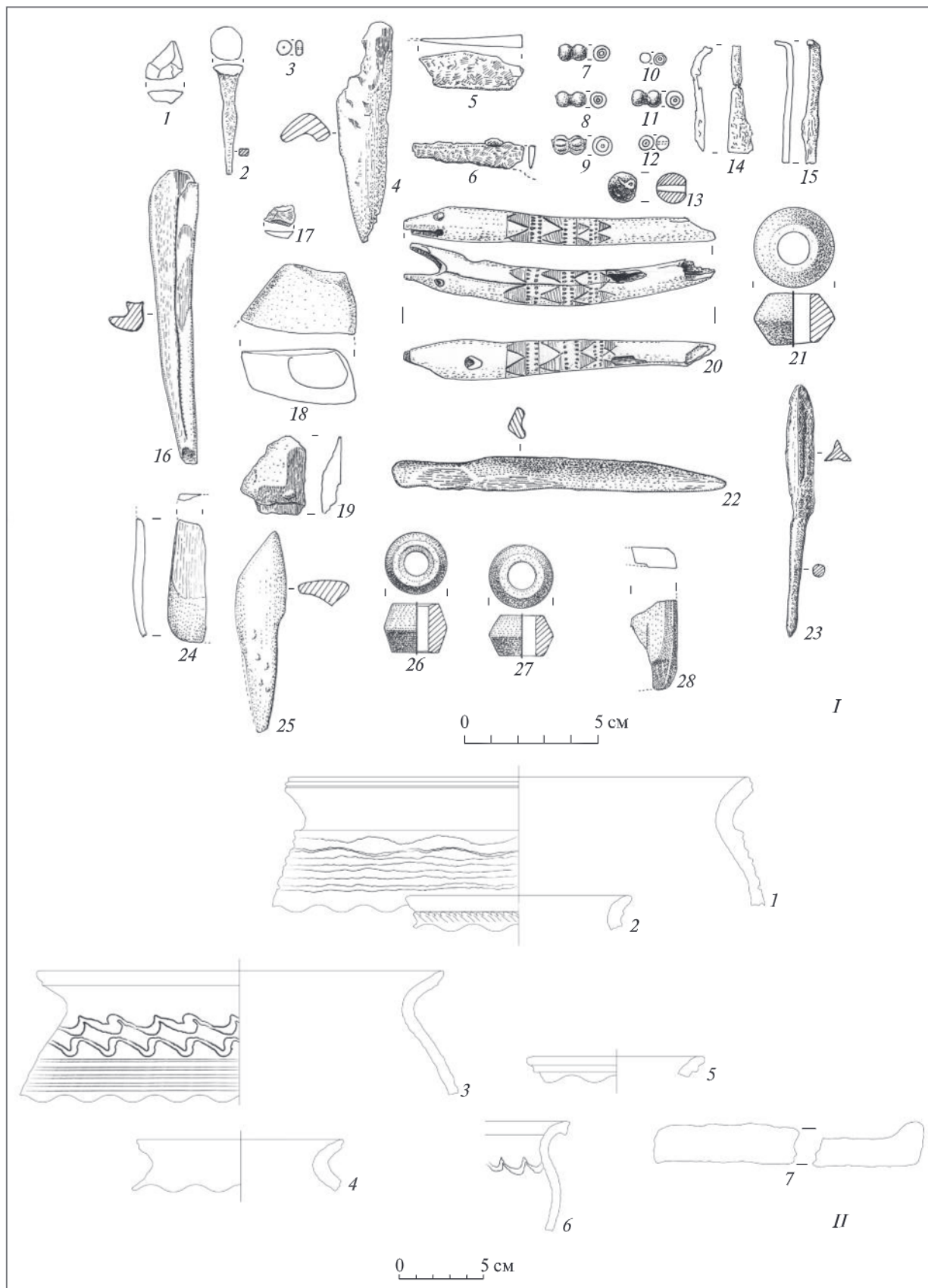

Рис. 6. Знахідки та кераміка зі споруд 10 та 11. I – знахідки: 1–6 – споруда 10; 20, 23–27 – нижня частина споруди 11 (житло); 7–19, 21, 22 – верхнє заповнення споруди 11 (господарська будівля) (1, 17, 19 – кремій; 2, 5, 6, 14, 15, 23 – залізо; 4, 16, 20, 22, 25 – кістка; 7–13 – скло; 18, 24, 28 – камінь; 21, 26, 27 – пірофіліт; II – кераміка зі споруди 11: 1–4 – кераміка з верхнього заповнення споруди 11 (господарська будівля); 5–7 – кераміка з нижнього заповнення споруди 11 (житла)

по дну котловану мало розміри $3,9 \times 4,3$ м. Від конструкції облаштування стін на рівні підлоги збереглися канавки, що маркують внутрішній простір будівлі. Котлован споруди орієнтований кутами за сторонами світу, за віссю схід—захід з відхиленням на 30° на південь.

У південному куті виявлена зруйнована глеєва піч, що збереглася на висоту до 0,4 м та мала діаметр 1,9 м. Вона пошкоджена котлованом споруди 7, тому представлена частиною глеєвої стінки товщиною до 0,15 м, обмеженої з внутрішнього боку ділянкою прокаленого глею на товщину до 0,03 м. Ймовірно, піч була повернута устям на північний схід. Від каркасу печі зафіксовані дрібні ямки (діаметр 0,03—0,05 м, глибина до 0,1 м). Навколо печі існував каркас, від якого простежено кілька стовпових ямок, діаметром 0,2—0,4 м, глибиною до 0,3 м, та канавка вздовж південно-східної стінки.

З печі походять один фрагмент стінки ліпної посудини, три фрагменти стінок та один фрагмент денця кружальних посудин X ст., та незначна кількість остеологічних залишків.

У дні споруди фіксувався ряд ям та канавок від конструкції та інтер'єру споруди, діаметром 0,1—0,5 м та глибиною до 0,35 м.

У заповненні споруди 9 були знайдені фрагмент оселка із сланцю, скляна намистина та керамічний матеріал X ст. з домішкою ліпного посуду попередніх епох.

За стратиграфічними спостереженнями, споруда 9 передувала спорудам 7 та 8 і може бути датована першою чвертю X ст. (Скороход, Моця, Ситий 2013, с. 185—186; Скороход та ін. 2014, с. 17—19; 2015, с. 16—18).

Житло (споруда 10) досліджено у розкопі 6 (2015 р.) та розкопом 7 (2016 р.) Із заходу споруда 10 прорізана житлом 8, а з півдня межувала з господарською ямою 33. Північний край споруди знаходився на місці ерозії дюни, що вкриває майданчик городища.

Котлован житла мав прямокутну форму розмірами $4,0 \times 5,0$ м, орієнтований довгою віссю за лінією південний захід—північний схід. В материковому дні споруди зафіксовано систему стовпових ямок діаметром до 0,4 м та глибиною до 0,3 м від рівня дна споруди. Приблизно по центру споруди зафіксовано округле скупчення глею розмірами $1,3 \times 1,7$ м та завтовшки до 0,4 м, що являло собою зруйновану чи недобудовану піч. Під південно-західною частиною скупчення розміщувалася система дрібних ямок та канавок, які притаманні конструктивним особливостям печам Виповзівського городища та посаду.

З котловану споруди 10 походять оброблений кремій, залізний цвях, скляна пронизка, кістяна проколка, два фрагменти залізних ножів, фрагменти ліпних посудин та уламки кружальної кераміки X ст.

Житло (споруда 11) досліджене розкопом 6 (2015 р.) та розкопом 7 (2016 р.)

Споруда мала близьку до квадрата форму, орієнтована кутами за сторонами світу. Досліджені розміри житла становлять $2,8 \times 3,4$ м.

У північному куті споруди зафіксовано глеєву піч розмірами $1,5 \times 1,5$ м, влаштовану черенем на південь (вздовж східної стіни котловану). Склепіння обвалене, черінь заповнена глеєм, фрагментами обпаленого глею (печини), а також подекуди значними за розмірами фрагментами кружальної кераміки. Збережена висота печі (склепіння) — 0,6 м. В нижню частину зовнішньої задньої (північної) стінки печі в глей вмонтовано конкреції руди (діаметром до 0,4 м), фрагменти печини та кружальної кераміки. З печі походять фрагменти посудин середини X ст. Під піччю зафіксовано пляму сірого та помаранчевого обпеченого глею — залишки ранішої печі, від якої залишилися нижня частина устя та задньої стінки череня.

Вздовж північно-західної та південно-західної стінок котловану споруди простежена канавка, шириною до 0,2 м, глибиною до 0,2 м, від конструкції стін.

У нижній частині споруди знайдені шість фрагментів скляного бісеру, залізне вістря стріли, фрагмент оселка зі сланцю, два пірофілітові пряслиця, кістяна проколка, кістяний кочедик із зооморфним закінченням і отвором, уламки посудин середини — другої половини X ст.

Споруда 11 була зведена близько середини X ст. і функціонувала як житло, до якого, ймовірно, відносяться залишки нижньої печі. Над материком зафіксовано горілий прошарок, який свідчить про загибель житла. Пізніше — у другій половині X ст. — котлован споруди використано повторно — над дном було залишено заповнення першого етапу потужністю 0,3 м, на ньому зроблено підсипку нової підлоги материковим піском (де також зафіксовано пляму обпеченого глею потужністю до 2,0 см). У південно-західній частині котловану помітно незначне розширення стін під час відновлення житла. Під цією самою стінкою над материковим дном знайдено керамічний матеріал, який може датувати час загибелі ранішого житла. Ймовірно, що верхня віліла піч функціонувала під час другого етапу використання котловану. Окрім того, на рівні підлоги пізнішого житла та у його нижньому

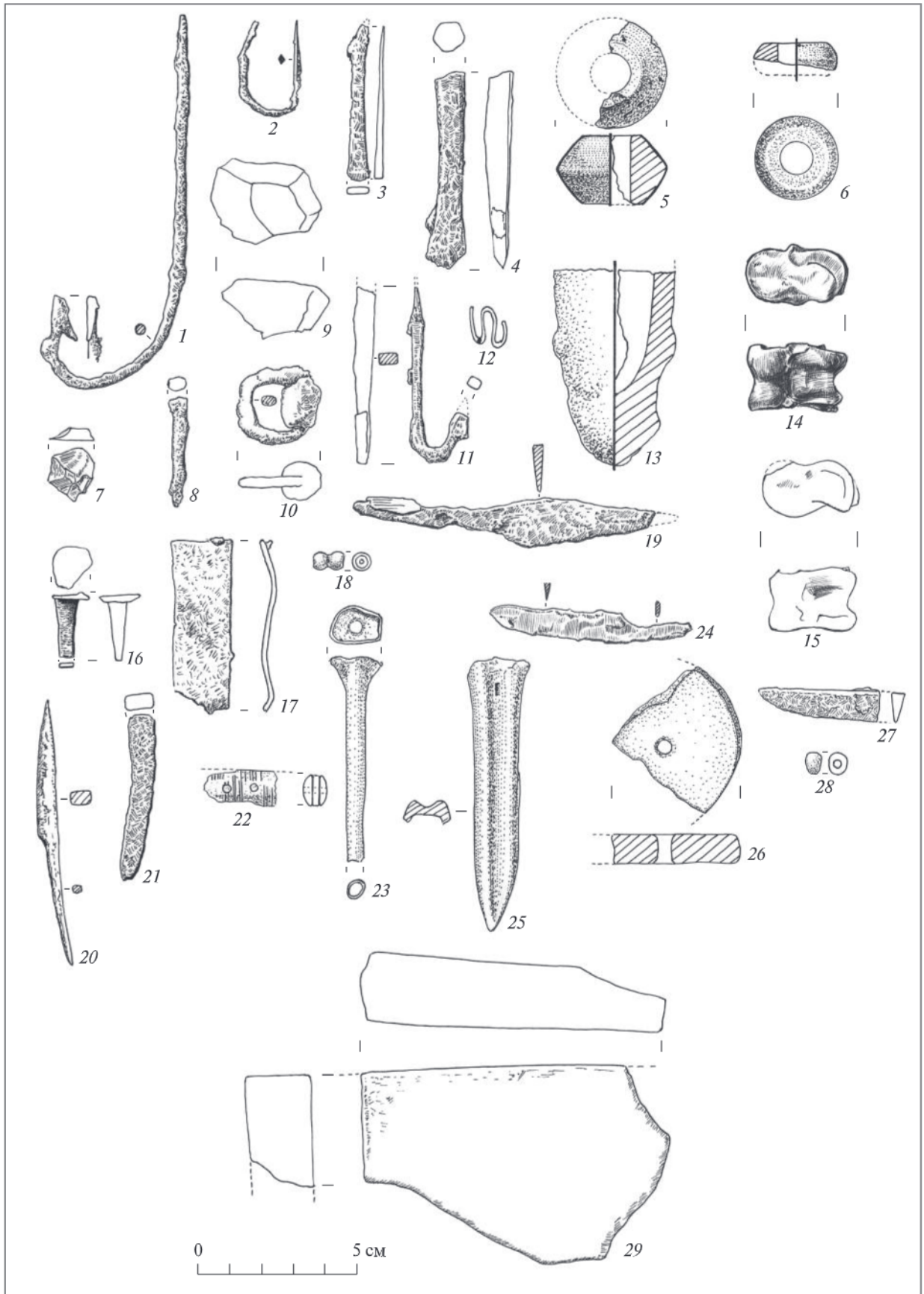

Рис. 7. Знахідки з культурного шару городища: 1–4, 8, 10, 11, 16, 17, 19–21, 27 – залізо; 7, 9 – кремень; 5, 13, 26 – кераміка; 6 – пірофіліт; 12, 23 – кольоровий метал; 14, 15, 22, 25 – кістка; 18, 28 – скло; 29 – камінь

заповненні виявлено значну кількість запасів болотної руди (близько 200 кг), тобто, можливо, що пізніше споруда повторно використовувалася як господарська будівля для зберігання руди.

З більш пізнього заповнення споруди походять п'ять скляних пронизок, одна бісерина, скляна намистина, два фрагменти залізної скоби, дві кістяні проколки, два відщепи кременю, пірофілітове пряслице, фрагмент оселка з пісковика та фрагменти посудин другої половини X ст. (Скорород та ін. 2015, с. 19–21).

Слід зазначити, що суттєвих відмінностей у морфології кружальних посудин, знайдених у різних шарах заповнення споруди, немає, що вказує на нетривалий час запускіння старого котловану.

Крім того на площі розкопу виявлена серія господарських ям від залишків невеликих будівель та смітників, що належали до різних періодів забудови майданчика городища.

В культурному шарі городища виявлено значну кількість знахідок пов'язаних з побутом та ремеслом його мешканців.

Розглянуті житла можна розділити на будівельні горизонти, оскільки їх розміщення є досить компактним, вони перекривають одне одне, перебудовуються на тих же місцях, що вказує на їх різночасовість.

До ранньої забудови початку X ст. належать два житла (споруди 9 та 10), які у свою чергу були прорізані ще двома житлами (спо-

рудами 7 та 8). У житлових спорудах раннього періоду присутні сліди пожежі, синхронні слідам пожежі оборонних укріплень городища. Важливо зазначити, що споруда 7 мала теж два періоди існування: перший — як житло середини X ст., другий — господарська будівля для зберігання запасів болотної руди. Така сама ситуація і у споруди 11. Другий етап забудови (споруди 7, 8, 11) теж закінчується локальною пожежею не тільки на городищі але й на посаді, що підтверджується залишками шести жител із добре збереженими горілими конструкціями стін, підлоги, посуду та елементами інтер'єру.

До третього етапу належать господарські споруди 7, 11 із покладами конкрецій болотної руди, для подальшої виплавки заліза у металургійних горнах, що були виявлені у 2011 р. у західній частині майданчика городища. Ці споруди та шари металургійних шлаків, перекривають прошарки другої пожежі на городищі, що дає підстави говорити про існування тут виробничого майданчика у другій половині X ст. після локальної пожежі.

Новітні дослідження на городищі Виповзівського археологічного комплексу пролили світло на систему та хронологію забудови укріпленої пам'ятки, а також дозволило порівняти її з забудовою посади. Нова інформація стане у нагоді при дослідженні етнічної, соціальної та історичної ситуації Подесення.

Беренштам В.Л. Отчет о раскопках в Остерском уезде Черниговской губ. // Науковий архів Інституту історії матеріальної культури РАН. — Рукописний архів. — Ф. 1. — Оп. 1889. — Спр. 48.

Коваленко В.П. Исследования летописных городов в Нижнем Подесенье // Археологические открытия 1983 года. — М., 1985. — С. 287.

Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Розанов Анатолий Григорович. Український історик і географ, музейний працівник, активний учасник краєзнавчого руху 20-х років // Репресоване краєзнавство (20–30-і рр.). — К., 1991. — С. 347–348.

Козаков А.Л. Де відбувалися князівські «сними» 1155 та 1159 рр. (Історико-археологічний аспект локалізації літописної Лутави) // Любецький з'їзд князів 1097 р. в історичній долі Київської Русі. — Чернігів, 1997. — С. 101–108.

Кучера М.П., Сухобоков О.В. Звіт про роботу Лівобережного розвідзагону ІА АН УРСР за 1971 р. // НА ІН НАНУ. — 1971/17а.

Ляпушкин И.И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа. — 1961 (МИА—104).

Моця О.П., Ситий Ю.М., Скорород В.М. Виповзівський археологічний комплекс у світлі нових археологічних досліджень 2009–2013 рр. // Міста Давньої Русі. — К.; Коростень, 2014. — С. 26–37.

Науковий архів Інституту археології НАН України // Фонд ВУАК. — Спр. 8. — Арк. 1–1 зв.

Новикова Е.Ю. О сергах «экимауцкого типа» // Проблемы археологии Евразии (по материалам ГИМ). — М., 1990. — С. 107–116.

Отчет о деятельности Черниговской губернской архивной комиссии за 1912 год. — Чернигов, 1913.

Скорород В.М. Дослідження Виповзівського археологічного комплексу 2009 р. // АДУ 2009 р. — К.; Луцьк, 2010. — С. 378–379.

Скорород В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М. Дослідження забудови майданчика Виповзівського городища // Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр». — Гомель, 2013. — С. 185–186.

Скорород В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М. Дослідження Виповзівського городища у 2012 р. // АДУ 2012 р. — К., 2013а. — С. 393.

- Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С.* Дослідження Виповзівського городища // АДУ 2014 р. — К., 2015. — С. 288—291.
- Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Терещенко О.В., Капустін К.М., Мироненко Л.В.* Науковий звіт про археологічні дослідження Виповзівського археологічного комплексу біля с. Виповзів Козелецького району Чернігівської області // НА ІА НАНУ. — 2012/160.
- Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С., Шумей О.М.* Науковий звіт про археологічні дослідження Виповзівського археологічного комплексу біля с. Виповзів Козелецького р-ну Чернігівської обл. Том 1. Дослідження на городищі // НА ІА НАНУ. — 2013/б/н.
- Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С., Шумей О.М.* Науковий звіт про археологічні дослідження Виповзівського археологічного комплексу біля с. Виповзів Козелецького р-ну Чернігівської обл. Том 1. Дослідження на городищі // НА ІА НАНУ. — 2014/б/н.
- Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С., Шумей О.М.* Науковий звіт про археологічні дослідження Виповзівського археологічного комплексу біля с. Виповзів Козелецького р-ну Чернігівської обл. Том 1. Дослідження на городищі // НА ІА НАНУ. — 2015/б/н.
- Рябцева С.С., Толков Н.П.* Алчедарский клад и центры ювелирного ремесла Восточной Европы конца IX — начала XI вв. // *Stratum plus*. — 2010. — № 5. — С. 285—300.
- Ясноўська Л.* Вивчення давньоруських старожитностей Чернігівщини членами Чернігівської губернської вченої архівної комісії // Сіверянський архів. — Ніжин, 2007. — С. 28—34.

Надійшла 22.11.2016

В.Н. Скороход, В.С. Жигола

ДРЕВНЕРУССКАЯ ЗАСТРОЙКА ВЫПОЛЗОВСКОГО ГОРОДИЩА

Публикуются материалы последних лет раскопок Выползовского городища, где было исследовано пять жилищ и ряд хозяйственных объектов.

Жилища можно разделить на строительные горизонты, так как они размещены достаточно компактно, перекрывают друг друга, перестраиваются в тех самых котлованах, что указывает на их одновременность.

К ранней застройке начала X в. относятся два жилища (постройка 9 и 10), которые были прорезаны еще двумя жилищами (постройками 7 и 8). У ранних жилищ есть следы пожара, синхронные подобным следам гибели оборонительных сооружений городища. Важно отметить, что постройка 7 имела два периода существования: первый — как жилище середины X в., второй — как хозяйственная постройка для хранения запасов болотной руды. Такая же ситуация и на постройке 11. Второй этап застройки (постройки 7, 8, 11) также заканчивается локальным пожаром, что подтверждается шестью жилищами, исследованными на посаде.

К третьему этапу относятся хозяйственные постройки 7 и 11 со скоплениями конкреций болотной руды, которая хранилась в них для дальнейшей выплавки железа в металлургических горнах, остатки которых были выявлены в 2011 г. в западной части городища. Эти сооружения и слои металлургических шлаков перекрывают прослойки второго пожара на городище, что свидетельствует о существовании здесь производственной площадки во второй половине X в. после локального пожара.

Последние исследования проливают свет на систему и хронологию застройки городища, что позволяет сравнить ее с ситуацией на посаде памятника. Новая информация позволит лучше понять этническую, социальную и историческую ситуацию Подесеня.

V.M. Skorokhod, V.S. Zhyhola

ANCIENT RUS BUILDING AT VYPOVZIV HILL-FORT

Published are the materials of recent excavations at Vypovziv hill-fort where five dwellings and a series of economic objects were studied.

Dwellings can be divided into building horizons because they are situated quite compactly, overlap each other, and were rebuilt in the same foundation pits, which means they were built in different times.

The 10th century early building up includes two houses (structures 9 and 10) which were cut through by two more houses (structures 7 and 8). There are conflagration traces in the early dwellings synchronous to the traces of destruction at the hill-fort's defensive structures. It is important to note that the structure 7 had two periods of existence: the first as a 10th century house and the second as a husbandry building for swamp ore stock storage. The same situation is in the structure 11. The second stage of building up (structures 7, 8, and 11) is also finishes with a local conflagration which is evidenced by six houses studied at posad.

The second stage includes husbandry buildings 7 and 11 with accumulations of swamp ore concretions. Swamp ore was stored in them for further iron smelting in metallurgical furnaces which remains were discovered in 2011 in the hill-fort's western part. These structures and layers of metallurgical slag overlap the layers of the second conflagration at the hill-fort. This fact evidences that an industrial space existed here in the second half of the 10th century after a local conflagration.

Recent research elucidates the system and chronology of the hill-fort's building up which can be compared with the building up situation at the hill-fort's posad. The new information will allow to better understand the ethnic, social, and historic situation in the Desna River region.

